

Ніякого: однаково –

Чи жив, чи загинув...» [4, с.188].

Просив поет долі у Бога. Історія розпорядилась по-своєму.

Отже, двісті років минуло від дня народження Тараса Григоровича, а доля поета Шевченка продовжується. Продовжується і потребує втілення і благородна справа його: пробудження українства від глибокого сну безвідповідальності за свою долю, від поширеного комплексу меншовартості, від болісної заздрості до більш працьовитого, а отже і більш успішного співвітчизника. Утім, засоби до реалізації величної мрії поета «поховайте та вставайте, кайдани порвіте» не слід шукати десь на стороні, все залежить від нас, його нащадків. Як залежало і сто років тому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Библия или Книги Священнаго Писанія Ветхаго и Новаго Заѣта. Въ русскомъ переводѣ съ параллельными мѣстами / Изданіе второе, вновь просмотренное. – С.-Пб. : Синодальная типографія, 1892. – 1424 с.
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяева. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
3. История философии в СССР : в 5-ти т. – М. : Наука, 1968. – Т. 2. – 603 с.
4. Шевченко Т. Г. Повний збірник творів / Т. Г. Шевченко ; під ред. Д. Дорошенка. – Екатеринбург : Издательство Ротенберга, 1914. – 709 с.

Summary

Valentyn Vandyshch

Taras Shevchenko and Our Hard «Paradigm»

The article deals with the study of the totality of literary, philosophic, general theoretical bases, revealed in the works of Shevchenko. The system of notions about the historical epoch, during which the thinker was living, has been generalized. In Ukrainian literary space progressive ideas of Taras Shevchenko for almost two centuries harass hearts and induce to reflection many generations of Ukrainians. The poet was the prophet, who foresaw the the destiny of the modern Ukraine, in his poems and verses he, quite precisely, stated realities of Ukrainian existence, extrapolating into the future. His foresight was special, it grew up in Intellectual thought.

УДК 821.161.2-14.09 Шевченко Т.Г. (045)

ОЛЕКСАНДР ВЕШЕЛЕНІ,

асистент
(м.Вінниця)

Шевченко – Світличний: поетичний діалог

У статті проаналізовано особливості поетичної трансформації художнього світу Кобзаря у поезії І.Світличного. Шевченківські цитати та алюзії у «ратованих сонетах» та літературознавчі студії над спадщиною Т.Шевченка розглядаються як свідчення про внутрішній світ та інтелектуальний дискурс поневоленого митця-дисидента, котрий веде постійний діалог зі своїм попередником.

Ключові слова: Т.Шевченко, І.Світличний, сонет, інтертекст, алюзія, межова ситуація.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Українська література протягом останніх двох століть нерозривно веде діалог зі спадком і постаттю найпотужнішого митця слова – Тараса Шевченка. Особливо інтенсивно цей процес активізувався в періоди піднесення національної культури у 20-х – 30-х рр. та 60-х – 70-х рр. ХХ ст. Якщо у міжвоєнну добу пріоритетом митців було переосмислення постаті Шевченка в історії української літератури й ментальності, то доба «шістдесятництва» передусім зверталася до глибинного підтексту Шевченкових творів, долаючи штампи соціологізованого та примітивізованого тлумачення спадщини Кобзаря. Як слушно зауважує Я.Секо, «для шістдесятників принципово важливо було підкреслити саме значущість і визначальність національних шевченкових мотивів, як інтелектуального підмурку для наступних українських проєктів, а також дати суспільству сприйнятний історичний символ повного Кобзаря, не скованого бронзою офіційної ідеології» [7, с.116]. Можна з упевненістю стверджувати –

покоління «шістдесятників» чи не найбільше відчуло Т.Шевченка своїм сучасником, адже з часу відходу письменника на ту пору минуло рівно сто років.

Формування цілей статті... Мета статті – в компаративному ключі розкрити світоглядні основи І. Світличного, творення ним літератури нового гатунку в помежовій ситуації, на засланні, переживання письменником шевченківського досвіду осягнення себе й довкілля.

Виклад основного матеріалу... Вірші Івана Світличного є прикладом творчості у межовій ситуації, твореної на засланні у 1970-х рр. У них автор синтезує свої іпостасі – літературознавця, поета та перекладача – воедино, насичуючи художні твори інтертекстуальністю. Важливим елементом у таких інтерпретаціях є звернення митця до творчості й постаті Т.Шевченка, а також переживання шевченківського досвіду осягнення себе й світу довкола (передусім, свого народу). Тож розгляд творів І.Світличного через матрицю шевченківських текстів дає можливість ширше розкрити їхню проблематику.

Інтерес І.Світличного до спадку Т.Шевченка проявився іще в роки його активної літературознавчої роботи у добу «відлиги». Його статті «Художні скарби «Великого льоху», «Коментар критичний до коментаря наукового» та ін. засвідчили новий виток в осмисленні класичної літератури і були спробою виходу з кризи вульгаризованого ідеологічного літературознавства. Цю кризу І.Світличний великою мірою проартикулював ще в статті «Гармонія і алгебра», де на прикладі безглузвих статистичних методів інтерпретації Шевченкової мови показав відсутність будь-якої перспективи подібного шляху. Та найголовнішим етапом у його рецепції класика стало написання статті «Духовна драма Шевченка» (1976), яка була опублікована лише у 1990 році. Ця психологічна розвідка, за вдалим висловом І.Добрянської, є не тільки фундаментальною науковою працею, але й сприймається «як сповідь-роздум про долю митця, якого не зрозуміла чернь, як внутрішній монолог Світличного-в'язня» [3, с.64].

При ближчому знайомстві зі статтею проступає чимало паралелей між висновками І.Світличного та відголоском його власних переживань, передусім щодо відчуття «суспільної самотності» [5, с.366]. Однак помилково було б вважати, що «Духовна драма Шевченка» – це накладання об'єктивного матеріалу на суб'єктивний досвід чи «підтягування» під власну творчість моделі видатного попередника. Таке проникнення в істинний смисл Шевченкових образів та мотивів є скоріше етапом співпереживання, яке відкриває чимало нових граней і підтекстів у творах класика. Прикметно, що цей текст писався у той самий час, коли і «ґратовані сонети», тому їх можна комплексно розглядати як свідчення про внутрішній світ та інтелектуальний дискурс поневоленого митця.

Цикл сонетів І.Світличного «Камерні мотиви» має надзвичайно цікаву архітектоніку, адже в ній кожен сонет передає певний етап осмислення себе в умовах тюремної та, ширше, тоталітарної дійсності. При цьому кілька текстів взаємодоповнюють та взаєморозкривають один одного. Цикл відкривається сонетом «Інтродукція», у якому поет являє нам себе як ліричного героя і роздумує над сутністю свого мистецтва. У первісній збірці «ґратовані сонети», виданій у Мюнхені у 1977 р., цей сонет мав епіграф з вірша Т.Шевченка [4, с.13], який допомагав осягнути індивідуальну творчу мотивацію І Світличного:

Не для людей, тієї слави –
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я,
Для себе, братіє моя [8, с.121].

Цей фрагмент відсилає до тексту, в якому Т.Шевченко постулює: «Мені легшає в неволі» [8, с.121]. Писання тюремної поезії для І.Світличного також було способом звільнення від тягара, спробою осягнути власне бачення світу. Моделюючи реалії життя ув'язненого, поет виходить за рамки замкненого простору і переносить внутрішню тюрму на «розгорнуту» зовнішню:

В тюрмі, за ґратами, в неволі
Мені приснилася... тюрма.
Але не ця. Ні ґрат нема,
Ні варти. І всього доволі.
І світ – ідилія сама [6, с.40].

Цю вселенську тюрму заселяють «люди – стовпище моголів», «з кокардами, а серцем голі». Образ голих серцем людей з кокардами на лобі взятий з Шевченкового вірша «Во Іудеї во дні они» (рядок з нього стоїть епіграфом), в якому рабську поведінку продемонстровано на прикладі слуг Ірода. Гукаючи за порятунком до Спасителя, Т.Шевченко констатує:

Та де ж нам тую Матір взяти?
Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі!

Лакеї в золотій оздобі...

Онуча, сміття з помела

Єго величества. Та й годі [8, с.209].

І.Світличний розкриває потаємну душу таких рабів: служіння силі, котра тримається на залякуванні, перетворює людей на бездумну масу, у «ребрах-ґратах» яких б'ються «безвинно-заячі серця». Культ руйнування, посіяний диявольською сутністю влади, знаходить благодатний ґрунт у таких серцях.

У сонеті «Сакля» (цикл «Мефісто-Фауст»), де проступають зародки конфлікту ліричного героя з Мефістофелем, автор трансформує одразу два інтертексти – п'яту дію другої частини «Фауста» Й.В.Ґете та образ саклі з поеми «Кавказ» Т.Шевченка. Історія Філемона і Бавкіді, чию оселю на вимогу Фауста нищить Мефістофель, доповнюється класичною імперською формулою «Нам тільки сакля очі коле». Вочевидь, під саклю автор, як і Т.Шевченко, розуміє духовну оселю, своєрідну скарбницю поневоленого народу, приховані сили якого не дають спокою диктаторам-шовіністам, адже «вона чужа», як і чужими є старці-автохтони, що не дають змогу Ґетевому Фаусту розбудувати свою «мікроімперію»:

Коли вже тих старих посяду

І сам осяду між лип'я?

Воно чуже – і світовладу

Від того ніби трачу я [2, с.426].

Саме останні два рядки Й.В.Ґете І. Світличний використовує як епіграф до свого сонету, в якому намагається зобразити утрачену грань Фаустової душі, пов'язаної з категорією честі й сумління. Підпал, вчинений Мефістофелем, ліричний герой кваліфікує як божевільний вчинок:

З людей і саклі валом валить

Вогонь, і смалятина, й дим [6, с.101].

Розпач від усвідомлення так само переслідує Фауста і в тексті Й.В.Ґете:

Чи ви ж моїх не чули слів?

Не гвалту я – міньби хотів...

...Війнуло вігерцем нічним,

Я чую смалятину й дим...

Непевний вчинок цей спішний! [2, с.431].

Сонет «Сакля» маркує етап безвиході, у якій опиняється натхненна благими намірами людина-реформатор, яка, спокусившись владою, не здатна зупинити механізми репресивної машини.

Суспільний зріз проблеми руйнівного егоїзму І.Світличний вводить як провідний мотив у цикл сонетів «Мефісто-Фауст», який може розглядатися і як цілісний поетичний твір. У ньому фігурує образ посполитих, генеза якого також впливає з Шевченкової життєвої драми, про що сам І. Світличний пише наступне: «Слова про гнилу ковбасу, афористично влучні, стали, як приказка, словами напихати, і ми їх завжди при потребі стосуємо до своїх ворогів, різного роду запроданців, саме в цьому вбачаючи найбільшу їхню актуальність. [...] Шевченко адресує їх не окремим виродкам і навіть не якійсь більш або менш численній суспільній групі – а всьому тому загалові, який він охоплює соціологічне нечітким, але художньо містким словом «люде» [виділення мое – О.В.], – тій масі народу, в яку він раніше так палко вірив, на яку так довірливо і щиро покладався і в якій – у період «Трьох літ» – розчарувався так боляче і жорстоко» [5, с.374-375].

«Посполиті» І. Світличного повторюють поведінку «людей» Т. Шевченка: «А посполиті – малим ситі, / Аби не порожньо в кориті» [6, с.104]. Цей люд докладає усіх зусиль, аби рухати механічний розвиток цивілізації, але в підсумку «ніхто, ніяк, нічим не спинить / Людьми угноений прогрес» [6, с.104]. Як внутрішній крик відчаю звучать слова в «Молитві посполитих»: «Доволі / Сценарних щасть, проектних див!» [6, с.106]. Людина, творена за Божою подобою, втратила зв'язок з трансцендентним, а заміщений ідол трактує її як худобу. Постає тирана-ідола виринає в І. Світличного у монолозі Мефістофеля під назвою «Супермен», де чітко показана зневага до людської маси, трактованої як «мільйони свинопасів». Останнє означення також взяте з художнього світу Т. Шевченка, і увиразнює протиставлення себе безликому і фанатичному загалу: «Коли з-посеред них знайшовся сміливець, що в морду заточив капрала, та ще й у церкві, то він для Шевченка – «один козак із мільйона свинопасів», а ті мільйони – «юродиві!» – тим часом... оголосили юродивим святого лицаря» [5, с.376].

Складну і неоднозначну проблему стосунків Т. Шевченка з Богом і культом І. Світличний вбудовує у цикл «Безбожні сонети», поява яких є логічною в атмосфері тотального насадження атеїзму та лжедуховності. Трагічна безвихідь Шевченкових переживань («Шукаю Бога, а нахожжу /

Таке, що цур йому й казати» [8, с.159]) у дисидента перетворюється у зневіру в приручену комунізмом релігію:

Богів нема. Самі ікони
Сторожа догм, синедріон
Закув Святе Письмо в канон.
Самі попи вже б'ють поклони.
Свята вода – як самогон:
Хто хоче та не дурень, гонить
І дудлить бутлями [6, с.67].

Натрапивши на залишки людяності та сумнів у правдивості фальшивого раю, система державної тоталітарної машини запускає механізм репресивного нищення інтелігента, керуючись зневагою до його життєвої філософії і здатності ставати «на прю з добою» (І. Світличний). Таке паронімічне перефразування «не нам на прю з Тобою стати» з «Кавказу» Т. Шевченка обертає вектор богоборства до подолання «імперії зла», і водночас відриває людину, котра не здалася, від пози виродженого Фауста ХХ століття у сонеті «Рефлексії» [1, с.423]

У такій ситуації людині з просвітленим розумом залишається, на думку обох поетів, шукати аскези. Вірші двох поетів з однаковою назвою «Чернець» прокладають шлях від палкого запалу чесних борців (у Т. Шевченка – козаків, у І. Світличного – дисидентів) до замкнення й усамітнення. Шевченків чернець з його романтичного періоду – це одне з багатьох поетичних втілень самого поета, змушеного жити відірвано від свого кореня і свого покликання. Все, що залишається йому – занурюватися у власну самотність у передчутті кінця:

Бий поклони
І плоть старечу усмирай.
Святе писаніє читай,
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай,
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило.
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Фастовщину,
Загине все, ти сам загинеш.
І не згадають, щоб ти знав... [8, с.51]

І. Світличний у подібній ситуації знаходить сили приймати цю долю і вчитися «смирятися» свій порив:

Молись і жди. Молись і вір.
Молись! Молись! Немає миру
В самотині від світу-виру
Й диявольської суєти!
Все та ж одна надія й віра:
У власній плоті вбити звіра
І дух пречистий зберегти [6, с.68].

До цього упокоєння прийшов свого часу і сам Т. Шевченко, який в одному з останніх віршів стверджує:

Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть. І дурю! [8, с.355].

І. Світличний переймає життєву філософію Т. Шевченка, адже історія неодноразово доводила тривання незламного духу в часі. Тому поет висловлює вдячність Господу за те, що «сподобив / Мене для гарту і для проби / На згин, на спротив і на злам» [6, с.43], у яких дисидент зумів зберегти істину й не посягти жодного «зерна неправди» за собою, як це доводив і Т. Шевченко («Доля»).

Художня і літературознавча грані творчості І. Світличного є взаємопроникними і слугують додатковим ключем для осягнення поетового космосу. Про Т. Шевченка він пише: «Всяка трагічна тема у Шевченка переходить у глибинну ідею протиставлення черствих, безсердечних людей людям чистим і добрим, і саме протиставлення й протиборство є першопричиною найстрашніших людських трагедій» [5, с.355]. Дисидент робить важливу заувагу про те, що трагізм Т. Шевченка для звичайної людини залишається непосильним. У цьому аспекті І. Світличний, попри подібний

досвід переживання внутрішнього зламу й суспільного усамітнення, зумів протистояти драмі. Його твори – це повернення (чи, скоріше, відновлення) справжнього духу Т. Шевченка в добу тоталітаризму і спроба взяти на озброєння потужний смисловий та естетичний досвід класика у протистоянні з нищенням людського в людині.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вешелені О. «Монолітний дуалізм» фаустівської людини ХХ століття в художній інтерпретації Івана Світличного / О. Вешелені // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 29. Ч. 2. – К. : Твім інтер, 2010. – С. 429–435.
2. Гете Й. В. Вибране / Й. В. Гете. – К. : Грамота, 2005. – 528 с.
3. Добрянська І. Творчість Івана Світличного в українській літературі кінця 50-х-70-х років ХХ століття : [моногр.] / І. Добрянська. – Тернопіль : Астон, 2009. – 184 с.
4. Світличний І. Ґратовані сонети / І. Світличний. – Мюнхен : Сучасність, 1977. – 115 с.
5. Світличний І. Серце для куль і для рим / І. Світличний. – К. : Радянський письменник, 1990. – 581 с.
6. Світличний І. У мене – тільки слово / І. Світличний; упор. та примітки Л. Світличної і Н. Світличної. – Харків : Фоліо, 1994. – 432 с.
7. Секо Я. Проблеми національної ідентичності в творчості українських шістдесятників / Я. Секо // Україна-Світ-Європа : міжнародний збірник наукових праць. – Тернопіль, 2010. – Вип. 4. – С. 110–118.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Г. Шевченко ; [редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) та ін.]. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – К. : Наукова думка, 2003. – 784 с.

Summary

Oleksandr Vesheleni

Shevchenko–Svitlychnyi: Poetic Dialogue

The author of the article analyses peculiarities of poetic transformation of T. Shevchenko's artistic world in the poems of Ivan Svitlychnyi. Quotations and allusions of Shevchenko in the «Lattice Sonnets» and literary studies of the heritage of T. Shevchenko are described as a sign of the inner world and the intellectual discourse of an enslaved dissident artist, who maintains an ongoing dialogue with his predecessor.

Key words: T. Shevchenko, I. Svitlychnyi, sonnet, intertextuality, allusion, boundary situation.

УДК 821.161.2–13.09 Шевченко Т.Г. (045)

АЛЛА ВІННІЧУК,

кандидат філологічних наук

(м.Вінниця)

Художня інтерпретація Коліївщини в поемі «Гайдамаки» Тараса Шевченка

У статті на матеріалі поеми «Гайдамаки» Тараса Шевченка простежено історичну та художню правду про гайдамацьке повстання 1768 року, що увійшло в історію України під назвою Коліївщина. Охарактеризовано образну систему твору. Закцентовано увагу на художньому домислі та вимислі письменника.

Ключові слова: *поема, історична правда, художня правда, домисел, вимисел, образ, символ, композиція, сюжет.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Однією з найдраматичніших сторінок української минувшини є селянське повстання 1768 р., що увійшло в історію України під назвою Коліївщина та мало на меті звільнити селян від жорстокого польського кріпосництва, здобути національну волю і, що важливо, домогтися утворення «козацької держави» – Гетьманщини. Тому Коліївщина – це вияв державницького устремління українського народу. Відомий історик діаспори П. Мірчук зазначав: «Дейно-політичне обличчя Гайдамаччини проявилось найвиразніше в повстанні 1768 р. Це завдяки тому, що воно від самого початку було ведене під одним, центральним проводом, який швидко оформився як уряд відновленої української держави» [5, с.75]. Саме у вирі Коліївщини – апофеозу гайдамацьких рухів – було проголошено відновлення Гетьманщини з гетьманом Максимом Залізняком на чолі. Івана Гонту всенародно обрали уманським полковником; на Уманщині запровадили козацький лад, поділивши її на сотні. Поразку спричинило втручання росіян. Запрошені російським полковником Гур'євим на бенкет, гайдамацькі керманічі прийшли, не підозрюючи підступу, та були заарештовані, а московити тим